

A fehérorosz iskolahálózat sorsa a lengyel állam újjászervezése idején

*Siemakowicz, Marian: Polityka polska wobec szkolnictwa białoruskiego
w okresie odbudowy państwowości polskiej. = Białoruskie Zeszyty Historyczne 15.
Białystok, 2001. 42–51. p.*

Az első fehérorosz középiskolák az első világháború alatt jöttek létre, amikor a fehéroroszok lakta területek német megszállás alá kerültek. Mivel az 1915. évi nyári offenzíva során megszállt úgynevezett Ober-Ost katonai körzet soknemzetiségű vidék volt, a német megszálló hatóságok úgy döntöttek, hogy minden nemzetiséget egyformán fognak kezelni, egyebek között az oktatásban is. A fehérorosz, a lengyel és a litván nyelvet egyenrangúnak ismerték el (az oroszot nem). 1916 őszén létrejött az első fehérorosz tanítóképző Szviszlocsban (Grodno vidéke), amely 1918 őszéig működött, és fennállása alatt három-, majd hathónapos kurzusokon 144 tanítót képezett ki. A szviszlócsi tanítóképző felszámolását a lengyel hatóságoknak tulajdonítják, ami nem felel meg a valóságnak, mivel a lengyel hadsereg csak 1919 februárjában foglalta el Grodno környékét. Miután a németek 1918 februárjában elfoglalták Minszket, a fehérorosz oktatási ügyeket átadták a Népi Titkárságnak, amely a fehérorosz függetlenséget kikiáltó (1918. március 25.), de németek által el nem ismert Fehérorosz Népköztársaság Tanácsának volt a szerve. 1918 tavaszán létrejött az első fehérorosz gimnázium Budszlavban (Vilna vidéke) és a minszki Pedagógiai Intézet. A német hatóságok anyagilag is hozzájárultak ezeknek az intézményeknek a létrehozásához. A német közigazgatás idejére nyúlik vissza a vilnai fehérorosz gimnázium és a grodnói algimnázium kezdete is, amelyek ekkor még szervezés alatt álltak, és általános iskolaként működtek. Nagy fejlődésen ment át a fehérorosz általános iskolák hálózata, amelyek számát 1918 végén 350-re becsülik. Amikor a fehérorosz területek 1918 őszén–telén rövid időre szovjet megszállás alá kerültek, felszámolták a német közigazgatás alatt létrejött fehérorosz általános iskolai hálózatot, majd újból megszervezték a szovjet Közoktatási Népbiztosságok égisze alatt. A minszki Pedagógiai Intézetet átkeresztelték Népoktatási Pedagógiai Intézetté. Szovjet történészek azt bizonygatták, hogy ebben az időszakban körülbelül 400 fehérorosz általános iskola jött létre. Nincs kizárva, hogy a szovjet hatóságok maguknak tulajdonították az egész fehérorosz iskola-rendszer létrejöttét.

Amikor 1919 februárjában a lengyel csapatok a fehérorosz területre léptek, egy fehérorosz gimnázium (Budszlavban) és két algimnázium (Vilnában és Grodnóban) működött. A lengyel oktatási hatóságok hozzáálltak a fehérorosz általános iskolák felszámolásához, a szovjetszimpatizáns tanítókat üldözték. Az elfoglalt litván–fehérorosz területeken felállították a Keleti Területek Polgári Igazgatóságát (1919. április – 1920. szeptember), amelynek élére Piłsudski Jerzy Osmołowskit nevezte ki. Az oktatásügyet Osmołowski 1919. október 11-i rendelete szabályozta. Ennek értelmében a gyermekek anyanyelvükön tanulhattak, de a második vagy a harmadik osztálytól kezdve minden általános iskolában, az első osztálytól minden középiskolában heti 2 órában előírták a lengyel nyelv tanítását; a tanítási nyelvről a községek dönthettek; állami támogatást csak azok az iskolák kaphattak, amelyek a lengyel oktatási hatóságok által jóváhagyott tanterv szerint oktattak; kötelező volt a hittan, mégpedig a tanulók anyanyelvén. A tankötelezett-

seget nem vezették be. A rendelet kilátásba helyezte lengyel tannyelvű tanítóképzők létrehozását, a nem lengyel nyelvű tanítóképzők csak magániskolákként működhetnek.

A magániskolákat engedélyeztetni kellett, az általános iskolákat a tanfelügyelő, a középiskolákat a Közoktatási Osztály vezetője volt jogosult engedélyezni a részletesen szabályozott feltételek megléte esetén. A lengyel hatóságok ekkor meg kívánván nyerni maguknak a fehéroroszokat, 1919 augusztusában engedélyezték a Fehérorosz Iskolatanács megalakulását, amely nyomban hozzálatott a fehérorosz általános és középiskolák megszervezéséhez. A tanács 1919 októberében memorandumban követelte a lengyel hatóságoktól két tanítóképző (Minszkben és Boriszovban) és egy pedagógiai Főiskola (Minszkben) felállítását, valamint a tankönyvkiadás támogatását. A lengyel hatóságok politikai okokból csak Minszk körzetében engedélyezték a fehérorosz iskolahálózat fejlesztését, Grodno, Vilna, Nowogródek körzetében viszont korlátozták a fehérorosz nyelvű iskolák működését. 1919 decemberében a vilnai körzetben már csak 12 fehérorosz általános iskola maradt, míg a minszkiben 150 működött.

A függetlenségpárti fehérorosz körök 1919-ben megkísérelték reaktíválni a Fehérorosz Népköztársaság Tanácsát, azonban ennek küldöttgyűlését a lengyel hatóságok feloszlatták, tisztségviselőit letartóztatták vagy emigrációba kényszerítették. Engedélyezték viszont a Fehérorosz Legfelső Tanács megalakulását, amely a függetlenségi politikáról lemondva elsősorban oktatási és kulturális kérdésekkel foglalkozott. Ezzel a tanáccsal tárgyalt a lengyel kormányzat 1920 márciusában Minszkben. A lengyel fél minimális szinten teljesítette a fehéroroszok oktatási igényeit. A folyósított állami támogatást a Fehérorosz Iskolatanács a vilnai fehérorosz gimnázium, a Minszk körzetében működő általános iskolák fenntartására és tankönyvkiadásra fordította. Az általános iskolák száma Minszk körzetében a lengyel csapatok kivonásakor 234 volt. A többi fehérorosz területen, ahol a lengyel hatóságok korlátozták a fehérorosz iskolák felállítását, számos illegális fehérorosz iskola jött létre.

Az iskolaügyet háttérbe szorította a szovjet offenzíva, majd a béketárgyalások, amelyeknek eredményeképpen a rigai béke (1921. március 18.) felosztotta a litván–fehérorosz területet. Lengyelországban ezzel azok az erők kerültek túlsúlyba, amelyek a keleti területek beolvasztásának a programjával léptek fel. Vilna körzete ekkor rövid időre Litvániához került, Minszk vidékét pedig a szovjetek szállták meg. Ezzel a fehérorosz iskolák túlnyomó többsége kikerült a lengyel fennhatóság alól. A rigai békében Lengyelországnak juttatott fehérorosz területeken az 1920/21. tanévben már csak 4 fehérorosz iskola működött, köztük a grodnói hétosztályos algimnázium.

Viszont az 1920/21. tanév elején megkezdte működését a vilnai fehérorosz gimnázium és több tíz általános iskola a vilnai körzetben, amely ekkor Litvániához tartozott. 1920 októberében Lucjan Żeligowski tábornok „fellázadt” csapatai elfoglalták Vilna körzetét, amelyen Közép-Litvánia néven egy miniállamot hoztak létre. A fehérorosz oktatásügy kezdetben itt kedvező helyzetbe került, a vilnai gimnázium mellett 1920 végén magániskolaként létrejött egy fehérorosz tanítóképző is. 1920 végén 140 fehérorosz általános iskola működött, köztük 7 magában Vilnában. 1921 januárjában azonban itt is a beolvasztási politika hívei kerültek hatalomra, a tanítóképzőt bezáratták, a gimnáziumtól megvonták az állami támogatást. 1921 tavaszán 15 község 94 fehérorosz általános iskolával Lengyelországhoz került, ahol ezeket az iskolákat különböző ürüggyekkel egytől egyig felszámolták. A miniállam maradék területe 1922 márciusában került lengyel fennhatóság alá.

Erdélyi magyar könyvtárak a két világháború között

*Róth András Lajos: Erdélyi magyar könyvtárak a két világháború között.
= Korunk, 3. folyam, 13. évfolyam, 2002. 4. sz. 9–17. p.*

A trianoni döntés után a történeti Magyarország 1348 tudományos és közművelődési könyvtárából mindössze 605 intézmény maradt a megcsonkított ország területén, közülük 273 Csehszlovákiához, 326 Romániához, 77 Jugoszláviához, 38 Ausztriához és 29 Olaszországhoz került. Az utódállamokban nemcsak a kisebbségbe került magyar nyelv jutott kritikus helyzetbe, hanem egyházi és kulturális intézményei is, így a régi, 16–17. században alapított egyházi-kollégiumi könyvtárak is szabad prédát jelentettek a többségi hatalom számára. A jelentősebbek közül ennek esett áldozatul a beszercebányai Evangélikus Algimnázium, az eperjesi Evangélikus Kollégium, a máramarosszigeti Református Líceum, a szászvárosi Református Kollégium Könyvtára, a brassói Evangélikus Főgimnázium Könyvtára, a nagyszebeni Evangélikus Főgimnázium Könyvtára, a nagykőrösi Református Főgimnázium Könyvtára, a nagyenyedi Bethlen-Kollégium Könyvtára, a zilahi Református Kollégium Könyvtára, a kolozsvári Református Kollégium Könyvtára, a medgyesi Evangélikus Főgimnázium Könyvtára, a székelyudvarhelyi Református Kollégium Könyvtára.

A két világháború között, 1929-ben végezték el az erdélyi magyar könyvtárak számbavételét, noha akkoriban már a magyar társadalomnak nemigen adatott meg az állami intézetek könyvtáraiba való betekintés lehetősége. Mindenesetre a felmérés szerint 355 olyan magyar könyvtár működött Erdélyben, amelyek méretükben és tevékenységükben túllépték a népkönyvtári jeleget. Az adatokat közreadó Sulyok István megállapította, hogy a magyar könyvek hiányát elsősorban az állami intézményeknél lehet regisztrálni: 1929-ben több mint 83 ezer kötettel kevesebb magyar könyvet találtak ezekben az intézményekben, mint amennyit 1919-ben birtokoltak. Ezzel szemben a román könyvek jelentős mértékben gyarapodtak, ami egyfelől a magyar felekezeti iskolák számára előírt könyvbeszerzési arányok miatt, másfelől a román intézményekhez átirányított magyar egyesületi könyvtári anyag beáramlása miatt következett be, mert a könyvadományok révén felszabadult pénzeszközöket román könyvek beszerzésére lehetett fordítani.

A számadatok mellett figyelemre méltó következtetéseket lehet levonni Sulyok István megjegyzéseiből. Néhány jellemző példa: „a könyvtárat eladták”, teljesen megsemmisült”, „román intézet használja”, „a magyar könyvek használata háttérbe szorult”, „sorsa ismeretlen”. Ez utóbbi bejegyzés 38 esetben fordult elő, közülük a legsúlyosabb eset a kolozsvári egyetem könyvtaráé. A második bécsi döntés után a Közgyűjtemények Országos Felügyelősége létrehozta erdélyi osztályát, amelynek az észak-erdélyi könyvtári hiányok felderítése és ennek nyomán a rendszer helyreállítása lett. A legsúlyosabb károsodás az új trianoni román–magyar határ körzetében következett be, ám ezen túl kirívó esetnek minősíthető a marosvásárhelyi kultúrpalotában működő könyvtár sorsa a román uralom alatt, amikor magyar könyv nem kerülhetett a Székelyföld legnagyobb magyar nyelvű állományába. A hiányok felderítése után kezdődhetett el az erdélyi magyar könyvtárak megsegítése, amelyből mind a könyvkiadók, könyvkereskedők (Szent István Társulat, Magyar Szemle Társaság, Franklin, Kner, Révai stb.), a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Országgyűlés Képviselőháza, a minisztériumok, egyetemek, egyéb intézmények és magánszemélyek egyaránt derekasan kivették a részüket. A segítségnyújtás fő törekvése az volt, hogy az 1918 és 1940 között Magyarországon megjelent és

még raktáron lévő könyvekből minden számottevő szerepű könyvtár kapjon példányt. Az akció révén 164 428 magyar nyelvű könyv került 111 könyvtárba. Külön kört alkotott az egyházi könyvtárak mezőnye: ebbe a 71 könyvtárba könyvtáranként átlagosan 256 könyv jutott. Az anyaországi segítség azonban nem korlátozódott a könyvek Észak-Erdélybe való eljuttatására: ottani szakemberek – elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai – hathatós segítséget nyújtottak a könyvek leltározása, katalogizálása, szakszerű elhelyezése, sőt esetenként használatba adása során.

Cholnoky Győző